

Olof Hallonsten, *Vägen ut ur järnburen. Om senmoderniteten och det kommunikativa förnuftet*, Santérus Academic Press, 2024

Sociologisk forskning bör bedrivas i form av både detaljerade specialundersökningar och djärva syntesförsök. Specialundersökningar råder det ingen brist på inom svensk sociologi. De breda syntesförsöken är föga förvånande betydligt ovanligare. Ett sådant utgör Olof Hallonstens nyutkomna bok *Vägen ut ur järnburen*. Det finns mycket positivt att säga om den. Den uppvisar en imponerande beläsenhet. Den är skriven på svenska, och därtill på ett mycket tillgängligt sätt. Den är inte ensidigt orienterad mot angloamerikanska influenser. Förutom Max Weber och Jürgen Habermas spelar samtida sociologer som Peter Wagner, Andreas Reckwitz och Hartmut Rosa en viktig roll i boken. Det görs vidare viktiga nyanseringar av inom sociologin ofta svartmålade företeelser som nyliberalism och *new public management*, och det uttrycks starka men berättigade åsikter om så kallade trygga rum.

Stundtals kan man tycka sig läsa en kavalkad över allehanda sociologiska och samhällsvetenskapliga teorier och teman som förts fram och diskuterats under senare decennier, ja egentligen sedan ännu längre tid tillbaka. Men en sådan beskrivning är inte rättvis. Förvisso presenteras och diskuteras en mängd teorier och forskningsrön, men det finns även en röd tråd och löpande argumentation genom hela boken. Närmare bestämt har den tre huvudsakliga syften. För det första att återlansera Webers metafor om "järnburen" som relevant för vår tid, för det andra att analysera det senmoderna samhället och för det tredje att peka på en möjlig väg ut ur järnburen.

Boken tar avstamp i en formulering i Mikael Carlehedens avhandling *Det andra moderna* (1996) om att "vägen ut ur den weberska järnburen" går via institutionaliseringen av det kommunikativa förnuftet. Därmed också sagt att Habermas spelar en mycket viktig roll i framställningen. Av absolut central betydelse är distinktionen mellan system och livsvärld, liksom tanken att samhälleliga subsystem koloniserar allt större delar av livsvärlden. Även om det alltså finns centrala teoretiska inspirationskällor så präglas Hallonstens bok i hög grad av en frejdig eklekticism som gör bruk av vad som uppfattas som användbart.

Järnbursmetaforen går som bekant tillbaka på en lite egensinnig översättning av Talcott Parsons. Webers uttryck *stahlhartes Gehäuse* blev i hans översättning till *iron cage* som i sin tur inlemmats i svensk sociologisk slang som "järnburen". Dessa sammanhang diskuteras på ett förtjänstfullt sätt i boken. En annan viktig influens från Weber är tanken att det moderna samhället präglas av en differentiering i vad denne kallade olika "livsordningar" eller "värdesfärer": ekonomi, politik, vetenskap, konst och så vidare. Det centrala är här inte det exakta antalet sådana sfärer utan hur dessa relaterar till varandra. Webers tes var att det tenderar att uppstå spänningar och konflikter mellan olika livsordningar.

En central tankegång i boken är att vad som kallas modernitetens andra kris, som kulminerar under 1980-talet, inte inneburit att någon port till järnburen har öppnats utan att vår tid, det vill säga senmoderniteten, snarare präglas av en ökad grad av ekonomisering och social kontroll. Vår tid präglas snarare mer än tidigare av ett

marknads- och tillväxttänkande, av "det ekonomiska sättet att resonera", av genomreglering, "managerialism" och utvärderingshysteri. De båda kapitel som beskriver denna utveckling var för mig mycket upplysande läsning. Den antydda utvecklingen innebär att den instrumentella rationaliteten, med effektivitet, förutsägbarhet och kontroll som ledstjärnor, kopplar ett allt starkare grepp om oss. Under skenet av att leva ut det exklusiva och autentiska döljer sig ofta en önskan om att "passa in genom att (låtsas) sticka ut" (s. 141). Men det finns enligt Hallonsten en möjlig utväg, och den består i att trycka tillbaka den instrumentella rationaliteten till förmån för det kommunikativa förnuftet. Detta innebär att det förbehållslösa samtalet, där man ger och tar argument, vinner mark, och att organisationer vitaliseras underifrån genom de som är praktiskt involverade i verksamheten. Om Habermas i sin teori om det kommunikativa handlandet närmast hade en defensiv strid i tankarna, hit men inte längre, så skisserar Hallonsten på en betydligt mer offensiv sådan som syftar till att återerövra koloniserade områden. Kollegiala processer inom organisationer, i form av ett kontinuerligt samtal mellan sakkunniga individer, lyfts fram som en lovande väg. Det handlar även om att etablera miljöer präglade av tillit och tolerans.

Avslutningsvis skall ett par teman beröras som jag gärna hade sett en lite utförligare diskussion av. Några kritiska punkter skall också kort beröras.

Det samhällsbegrepp i två nivåer – system och livsvärld – som Habermas utvecklade i *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981) var från första början en stötesten för flera av hans läsare. Det kunde framstå som inte bara en flirt med "fienden" – systemteorin – utan rent av som ett förräderi gentemot traditionen av kritisk teori. Samtida representanter för denna teoritradition som Thomas McCarthy, Axel Honneth, Nancy Fraser och Rahel Jaeggi har också ställt sig mer eller mindre avvisande till Habermas tudelning. Jag hade gärna sett att Hallonsten hade tagit upp den diskussion som system/livsvärld-dikotomin har givit upphov till. Vad går kritiken ut på? I vad mån är kritiken berättigad? I vad mån kan den bemötas? Jag menar också att Hallonsten hamnar lite fel när han likställer system och instrumentell rationalitet. Vad Habermas kallar det monetär-administrativa komplexet utgör funktionella sammanhang som koordinerar mänskligt handlande via styrmedier som pengar och makt (systemintegration), vilket i sin tur innebär att mänskliga relationer försakligas. Den andra delen av Habermas *magnum opus* utgör därför en "kritik av det funktionalistiska förnuftet" (och inte av det instrumentella förnuftet).

Likaså tycker jag att de förändringar som Habermas tänkande genomgick i början av 70-talet, bland annat som en följd av konfrontationen med systemteorin i Niklas Luhmanns tappning, tonas ner alltför mycket. Habermas menar själv att hans tänkande hade hamnat i en återvändsgränd och att han genomförde en nödvändig omorientering (men naturligtvis kan även Habermas egen tolkning ifrågasättas). Jag menar vidare att Hallonsten i alltför hög grad parallelliserar Ferdinand Tönnies berömda distinktion mellan *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* och Habermas distinktion mellan livsvärld och system. Tönnies begreppspar betecknar som jag ser det två skilda livsformer och utgör inte ett samhällsbegrepp i två nivåer. *Gesellschaft* är därtill handlingsteoretiskt snarare än systemteoretiskt förankrat (system/omvärld).

Hartmut Rosas teori om social acceleration spelar en roll i framställningen. Bara antydd (se s. 165f.) är dock dennes viktiga tankegång om en tilltagande desynkronisering mellan olika samhällsområden. Vissa samhällsområden, eller sociala subsystem om man så vill, är kapabla till och genomgår en radikal fartökning. Man tänker här i första hand på ekonomin, särskilt finanssektorn, och utvecklingen inom vetenskap och teknik. Andra samhällsområden som till exempel politiken är trögrörligare, särskilt i demokratisk tappning. Demokratiska viljebildningsprocesser låter sig endast i begränsad omfattning snabbas på. Det tar tid att låta berörda parter framföra sina synpunkter, att stöta och blöta argument för och emot, och kan inte snabbas på utan att den demokratiska processen tar skada. Fördjupad demokrati kräver mer tid. Samtidigt växer behovet av att planera för framtiden. Svåra och tidskrävande frågor måste behandlas demokratiskt inom ramarna för ett krympande tidsutrymme. Politiken tenderar att bli reaktiv: den är inte längre steget före utan steget efter, den hankar sig fram. Jag hade gärna sett att Hallonsten hade diskuterat denna problematik närmare. Han tar upp "fartimperativet" men inte just desynkroniseringsproblematiken. Den väg ut ur järnburen som han skisserar inbegriper en demokratisering på många områden; det handlar om att återerövra förlorad mark. Men praktiserad demokrati tar som sagt tid. Under tiden som man bereder, diskuterar, fattar beslut och lagstiftar om till exempel genteknologi och AI så förändras världen runt omkring oss: dagens beslut blir svar på gårdagens utmaningar. En kontroversiell tänkare som Carl Schmitt såg problematiken redan för åttio år sedan och talade i anslutning till försöken att snabba på lagstiftningsprocessen om "den motoriserade lagstiftaren".

Vägen ut ur järnburen är en rik och läsvärd bok. Den diskuterar på ett intressant sätt viktiga samhällsförändringar och försöken att förstå dessa, och den prövar att utarbeta grunderna för vad författaren ser som förändringar till det bättre.

Carl-Göran Heidegren

Professor emeritus

Sociologiska institutionen, Lunds universitet.